

“Esir Şehir” Kahramanı Kâmil Bey’in Bireyleşme Serüveni Hanife Özer*

Özet

Bu çalışmada, Kemal Tahir’in Esir Şehir üçlemesinin başkişisi Kâmil Bey’in ruhsal macerası, C.G. Jung’un aşama/ben arketipi çerçevesinde incelenmiştir. Bireyleşme süreci olarak da ifade edilebilen aşama/ben arketipi, “ayrılma, aşama/olgunlaşma, dönüş” şeklinde üç evrede formüle edilmiştir. Geleneksel metinlerde yolculuk metaforuyla kullanılan bu arketip, modern metinlerde bireyin iç dünyasına/bilinçdışına yaptığı yolculuk şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Kemal Tahir’in *Esir Şehir* üçlemesinin başkişisi Kâmil Bey de roman içindeki konumu itibarıyla aşama arketipinin bir örneğini teşkil etmektedir. Çalışmanın giriş bölümünde aşama arketipi ile ilgili kuramsal bilgiler verilmiştir. İnceleme bölümünde *Esir Şehir* kahramanı Kâmil Bey’in macerası söz konusu arketip çerçevesinde ele alınmış, sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Türk Edebiyatı, roman, Kemal Tahir, Esir Şehir üçlemesi, arketip, bireyleşme, Jung.

The Individuation Adventure of Kâmil Bey - The Protagonist of “Esir Şehir”

Abstract

In this study, the main character of Kemal Tahir’s Esir Şehir trilogy’s spiritual journey was examined in C.G. Jung’s archetypes framework. The Self which can also be called as Individuation archetype consists of separation, maturation and return stages. The maturation archetype is referred to as a journey in traditional and as a journey of integrating the conscious and the unconscious in the modern texts. Mr Kamil, the main character of Kemal Tahir’s Esir Şehir trilogy constitutes an example of someone who is going through the maturation stage in the novel. In the introduction part of the study information about the stages of archetype was given. In the second part, Mr Kamil’s journey is under debate within the aforementioned framework of archetypes and in the conclusion an overall assessment is made.

Keywords: Turkish literature, novel, Kemal Tahir, Esir Şehir trilogy, archetypes, individuation, Jung

* Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bolu/Türkiye, hanifeoz@gmail.com

Giriş

Anlatı türündeki edebiyat metinlerinde başta gelen öğelerden biri olan kahraman/kişinin tarihsel süreç içinde geçirdiği ruhsal ve/veya bedensel değişimler, dönüşümler, edebiyat biliminin üzerinde önemle durduğu bir konudur. Özellikle roman, öykü gibi modern metinlerdeki kişiler, anlatı içinde ortaya koydukları duygusal, düşünsel ve eylemsel tutum ve davranışlarına göre farklı edebiyat kuramlarının inceleme konusu olmuşlardır. Anlatı (roman) kişilerini iki kategoriye ayıran E. M. Foster'a göre, anlatı içinde tek bir nitelik ya da düşünceyi temsil eden kişi “yalınkat, düz (kimi zaman tip) kişidir.” Değişen, gelişen, okuyucuyu şaşırtan çok yönlü kişi ise “yuvarlak” karakterdir.¹ Anlatı içinde değişebilme koşuluna vurgu yapan söz konusu karakter ögesi, “anlatı dünyasında ‘değişim kurgusu’ anlamına gelmektedir.” Bu teknik, Alman edebiyatından çıkan ve Gürsel Aytaç’ın Türkçeye “oluşum romanı” olarak çevirdiği, ancak dünya edebiyatında orijinal adıyla, yani “bildungsroman” olarak bilinen roman çeşidinin de temel meselesidir.² Bu roman çeşidi, “*bir insanın akıl ve duygu gibi manevî yeteneklerinin işlenişini, onun yaşadığı çağ ve toplumun istediği biçime girmesini, bu oluşuma katkısı olan maddî ve manevî etmenleri, geçirilen aşamaları, sonunda ulaştığı kişiliği konu alır.*”³ Yine İslâmî nitelikli tasavvufî anlatılarda da “değişim” olgusuyla karşılaşmak mümkündür. Bu konuda akla gelen ilk örnek ise Feridüddin Attar’ın *Mantıku’t-Tayr* adlı eseridir. Anlatı metinlerinde kişilerin değişimini irdeleyen kuramsal yöntemlerden biri de “arketipçi, arketipsel” yöntemdir.

İlk örnek, ilk model vb. anlamlar taşıyan arketipler; sınıf, din, ırk, coğrafi konum yahut tarihsel devir farkı gözetmeksizin benzer düşüncelere, imgelere, duygulara yol açarlar.⁴ Başka bir ifadeyle evrensel nitelikler taşıyan arketipler, hayata belli bir yönde tepki vermede doğuştan gelen eğilimler olarak tanımlanabilecek unsurlardır. Hayata dair her konuda karşılığı bulunan bu unsurlarla destan, mitos, romans, masal, modern roman vb. kurgusal anlatılarda da karşılaşmak mümkündür. Arketipsel okuma yöntemi de “çok eski çağlardan beri insanları etkileyen, onlara derinlerden seslenen birtakım ölümsüz arketipleri edebiyat metinlerinde

1 E. M. Foster, *Roman Sanatı*, İstanbul, Adam Yay.1, 1985, s. 108,119.

2 Gürsel Aytaç, *Edebiyat Yazıları I*, Ankara, Gündoğan Yay., 1999, s.276.

3 Konu ile ilgili olarak yapılmış incelemelerden bazıları için bkz.;

Dursun Ali Tökel, *Bir Bildungsroman Olarak Leylâ vü Mecnun Mesnevîsi*, Dergâh, Ekim 1998, S. 104, s. 17-19;

Alpay Doğan Yıldız, *Bir Eğitim Kitabı Olarak Reşat Nuri'nin Çalığışu Romanı*, Yedi İklim, S.95, Şubat 1998, s. 34-38;

Dinçer Eşitgin, *Büyüme Romanı (Bildungsroman) Kavramı Etrafında Aşk-ı Memnu ve Roman Kişisi Nihal*, Milli Eğitim Dergisi, S. 162, Bahar 2004. http://dhgm.meb.gov.tr/yayimler/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/162/esitgin.htm ;

Hikmet Asutay, *Oluşum Romanı Geleneği İle Günümüzdeki İzleri Üzerine*, Zeitschrift für die Welt der Türken, Vol.4, 2/2012, 27-36.

4 Anthony Stevens, *Jung*, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2005, s.49.

ortaya koymayı amaçlar. Bunlar; kişiler, imgeler, simgeler, durumlar ya da olay örgüleri şeklinde karşımıza çıkabilir.⁵ Bu okuma yönteminin doğuşunda ise en büyük rolü 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında Sir James G. Frazer oynamıştır. Yine aynı dönemde Cambridge Okulu mensupları, edebiyat ile mitoslar ve ayinler üzerinde araştırmalar yapmışlardır. Ancak arketipçi eleştiri yönteminin asıl önemli kaynağı Carl G. Jung olmuştur.⁶

Analitik psikolojinin kurucusu olan ve bir dönem Freud'un veliahdı olarak görülen Jung, Freud'un bilinçdışı kuramında cinselliğe yüklediği vurguya itiraz ederek 1913 yılında onunla yollarını ayırmış, sonrasında da kendi kişilik ve bilinçdışı kuramlarını geliştirmiştir. Günümüz psikolojisinde bir okul olarak kabul edilen Jung, insan psişesini bilinç ve bilinçdışı olmak üzere ikiye ayırır. Bilinçdışını da kişisel bilinçdışı ve kolektif bilinçdışı şeklinde yine iki katmanda inceler. Jung'a göre doğrudan algılanabilir dış katman bilinci, bastırılmış kişisel yaşantıların depolandığı orta katman kişisel bilinçdışını; bireyin kişisel yaşantısının dışında, "ruhun derinliklerinde ve insanlığın bütününde ortak olduğu var-sayılan"⁷ iç katman da kolektif bilinçdışını oluşturur. "*Kolektif bilinçdışı, aynı zamanda, insanları "ortak ruhsal temelde" birleştiren doğal bir kökendir.*"⁸ Kolektif bilinçdışını oluşturan ve arketip adı verilen unsurlar, bütünüyle insanlığın tecrübesi olup nesilden nesile aktarılacak günümüze kadar ulaşmışlardır. Bundan çıkarılacak sonuç ise; psişenin sadece bireyle sınırlı olmayıp bireydeki ile aynı şekilde yapılmış kolektif bir doğanın da parçası olduğudur. Bu bakımdan da insana dair birçok duyuş, inanış ve tepki farklı coğrafyalarda ve dönemlerde benzerlikler gösterebilmektedir.

Kolektif bilinçdışının unsurları olan arketipler, yaşamın içinde görebildiğimiz yahut tasarlayabildiğimiz hemen her şeye ilişkin unsurlardır. Mesela aşama (ben), anne, gölge, bilge kişi, anima, animus, ağaç, mağara vd. birer arketip işlevi görebilecek öğelerdir. Bunlar içinde inceleme konumuz olan aşama/ben arketipi, "psişenin (yani kişiliğin tümünün) geçirdiği gelişmeleri sembolize eden bir arketiptir."⁹ "Ayrılma, aşama/olgunlaşma, dönüş" şeklinde formüleleştirilen aşama/ben arketipini Joseph Campbell, "yolculuk" metaforuyla ve "yola çıkış, erginlenme, dönüş" kalıbıyla mitosların ve masalların analizinde kullanmıştır. Monomitos adı da verilen aşama/ben arketipinde, bulunduğu yerden ayrılarak çok uzaklara giden

5 Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s.219.

6 Moran, *a.g.e.*, s.219.

7 Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, Paradigma Yayınları, 2005.

8 A. İpek Gökeri, *Arketiplere Dayanan Yeni Bir İnceleme Yönteminin Tanıtılarak İngiliz ve Türk Edebiyatında Bazı Romans ve Epik Niteliğinde Yapıtlara Uygulanması*, Ankara (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 1979, s.8.

9 Neuman'dan aktaran Üstün Dökmen, *Pinokyo'nun Arketipler ve Ana Baba Çocuk İlişkileri Açısından İncelenmesi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, C.16, S.2, s.385-386. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/514/6416.pdf>

ve aşama geçirdikten sonra geri dönen bir kahramanın öyküsü vardır ve bu öyküde, insanlığın evrensel bir tutkusu dile getirilmektedir.”¹⁰ Üç evreden oluşan aşama/ben arketipinde birey/kahraman, bazen koşulların zorlamasıyla bazen de içinden gelen zorlamalarla bulunduğu yerden ayrılarak çetin sınavlarla yüz yüze kalacağı bilinmeyen bir yere gider. Burada zorlu sınavlara maruz kalır ve bunları başarıyla geçtikten sonra çeşitli ödüllerin söz konusu olduğu dönüş evresi başlar. Geleneksel sözlü metinlerde çoğunlukla dış dünyaya olan ve yer yer gerçeküstü nitelikler taşıyan aşama/yolculuk evreleri, modern metinlerde daha çok kahramanın/anlatı kişinin iç dünyasına, bilinçdışına yaptığı yolculuk olarak kurgulanır. İç veya dış etmenlerin itmesiyle yolculuğun varış yerine, diğer bir deyişle bilinçdışına ulaşan kahraman/anlatı kişisi, orada bastırılmış, gizli kalmış bazı yönleriyle karşılaşır, farkında olmadığı bazı çatışmalarını çözer. Böylece bütünleşmiş ve uyumlu bir kişiliğe kavuşur.

Kemal Tahir, “Esir Şehir” üçlemesinin ilk kitabı olan *Esir Şehrin İnsanları*’nda¹¹ mütareke yıllarının işgal altındaki İstanbul’unda farklı sosyal çevrelerden farklı insan portreleri ve bunlar arasındaki çatışmaları konu eder. Bu çatışmaları, özellikle romanın başkışisi Kâmil Bey’in ekseninde ortaya koyar. Dizinin ikinci kitabı *Esir Şehrin Mahpusu*’nda Kâmil Bey’in hapisanede yaşadıklarını ve işgal yıllarındaki hapisane ortamını anlatan yazar, üçlemenin son halkası olan *Yol Ayırımı*’nda ise 1930’ların Türkiye’sinin siyasal ve toplumsal görüntülerini özellikle basın perspektifinden yansıtır.

Esir Şehir üçlemesinde romanın başkışisi Kâmil Bey’in kurgu içindeki bireysel serüveni incelendiğinde karşımıza önce babasından kalan mirasla yaşayan bir Osmanlı aristokrati; ardından parasız kalmış, hapse düşmüş bir paşa oğlu, en sonunda ise “Millici Abi” unvanını kazanmış “sorumlu bir aydın” çıkmaktadır. Kâmil Bey’in üç kitap boyunca sergilediği bu gelişim çizgisi de Jung’un, “ayrılma, aşama/olgunlaşma, dönüş” şeklinde formüle ettiği ve “*bireyleşme süreci, aşama arketipi*” olarak adlandırdığı tanımla örtüşmekte, bu bakımdan da üçleme, arketipsel okumaya elverişli bir çizgide gelişmektedir.¹² Jung psikolojisinin kişilik kuramına göre bireyleşme süreci, başka bir deyişle kişiliğin bir bütün hâline

10 Dökmen, a.g.e., s.385.

11 Romandan yapılacak alıntılarda eserin adı “ESİ” olarak geçecektir.

12 Anlatı kişinin değişimini inceleyen edebiyat kuramları içinde, Esir Şehir üçlemesinin odak figürü Kâmil Bey’in ruhsal değişimini belirlemede en uygun yöntemin arketipsel yöntem olduğunu düşünmekteyiz. Zira bireyin değişimini ele alan Alman menşeli oluşum/gelişim romanında bireyin değişimi “kültürle belirlenmiş bir çevrede çeşitli öğrenme ve deneyimlerle” gerçekleşebilir. Kâmil Bey ise iç dünyasına, onun karanlık labirentlerine, tıpkı o labirentler gibi karanlık bir dış çevreye (özellikle gayri insanı koşulları hüküm sürdüğü hapisaneye) doğru bir yolculuk yapmaktadır ve bu yolculuk, arketipsel yöntemin ilkelerine koşut olarak söz konusu yöntemin belirlediği unsurlar (arketipler) ve evrelerle kurgulanmaktadır. Yolculuğun sonunda da Kâmil Bey değişmektedir. Kâmil Bey’in dünyevî duyuş ve düşüncüsü, tasavvufla herhangi bir ilgisinin olmaması da onun tasavvufî yönde incelenmesine imkân vermemektedir.

gelme süreci, bilinç ve bilinçdışı bölümlerinin dengeli bir konuma getirilmesiyle gerçekleşir. Söz konusu "ayrılma, aşama, dönüş" serüveni, geleneksel sözlü anlatılarda çoğunlukla olaya dayalı bir kurguyu ifade ederken modern anlatılarda daha çok anlatı kişinin kendi öz 'ben'ininden çıkıp toplumsal değerleri ve bu değerlere karşı bireysel sorumluluklarını fark ederek bu sorumlulukları yerine getirmesini öngörür. Nitekim Esir Şehir üçlemesinin başkişisi Kâmil Bey de ilk romanın başlarında Osmanlı-Türk devletinin en zorlu dönemlerinde Avrupa'da rahat bir hayat süren, doğup büyüdüğü ülkesinin içinde bulunduğu koşulları bilmeyen, bu koşullara ilgisiz duran bir karakter, "mirasyedi bir aydın tipi" olarak karşımıza çıkar:

"Savaş patladığı zaman -1914-Ağustos başları- Saint Tropez 'de, bir İspanyol prensi ahababının yatındaydılar. Karısı dört aylık gebeydi (...) Kamil Bey hesaplarını memleketinin savaşa katılmayacağı üzerine oturttuğu için İspanyol prensi dostunun sonbaharı Kordoba 'daki şatosunda geçirme teklifini hiç duraklamadan kabul etmiş(ti) (ESİ, s.9).

Kâmil Bey'in hayatına dair bu cümleler ayrılma, macera öncesi veriler olarak kabul edilebilir. Romanda yola çıkmadan evvelki Kâmil Bey'le ilgili olarak ayrıca II. Abdülhamit'in en zengin vezirlerinden Selim Paşa'nın tek oğlu ve genç yaşında çok büyük bir mirasa sahip olduğu, Galatasaray Lisesi'nde Fransızca, Oxford Üniversitesi'nde İngilizce, yıllarca resim çalıştığı İtalya'da İtalyanca, ayrıca uzun süre yaşadığı İspanya'da İspanyolca öğrendiği bilgileri de verilir. Kâmil Bey'in karakteri ise aşağıya aldığımız cümlelerle betimlenir:

"[Kamil Bey] her şeyde, aile reisliğinde bile, gerçek amatör sporcu ölçüleriyle onurlu yaşamıştı. Tutumlulukta, eli açıklıkta, ataklıkta, ihtiyatkârlıkta, gururlulukta, alçakgönüllülükte, hatta sevgide, düşmanlıkta amatör sporcu doğruluğuyla davranır, hangi zor altında bulunursa bulunsun, bu ölçüyü bozmayacağına güvencirdi. Ruh gücünün, soyluluğunun bilgisinin olağan sonucu saydığı soğukkanlılığını da çocukluğundan beri korumaya çalışmış, en tehlikeli durumlarda telaşını bastırıp kimseden yardım istememeye kendisini alıştırmıştı (ESİ, s.8).

Yukarıdaki alıntıda da yer aldığı üzere Kâmil Bey, kendi memleketinin savaşa katılmayacağını hesap etmiştir. Ancak hesabı tutmamış ve Osmanlı savaşa girmiştir. Bunun üzerine savaşın ilk patlak verdiği sıralarda bir Osmanlı vatandaşı olarak ne yapması gerektiği konusunda ülkesinin Madrid elçiliğine başvurmuş, Elçi Bey'in önerisi üzerine de ücretsiz olarak elçilikte tercümanlık görevini üstlenmiştir. Savaş bitene kadar bu görevini sürdüren Kâmil Bey, savaşın her şeyi değiştiren etkisini önce maddî olarak hisseder. O zamana kadar kira gelirleriyle -üretmeden- yaşamlarını eksiksiz sürdüren Kâmil Bey ve ailesi, bir süreden beri mülk veya mücevherlerinden bir kısmını satarak alıştıkları yaşam standardını düşürmemeye çalışır. Ancak Mondros Mütarekesi'nden sonra, yani Osman-

lı İmparatorluğu savaşta yenik düştükten sonra artık Avrupa’da yaşamak maddî bakımdan âdeta imkânsız hâle gelir ve Kâmil Bey için hayatında, kişiliğinde çok önemli değişimler, dönüşümler getirecek olan hadiselerin ilk adımı olan zorunlu İstanbul yolculuğu başlar.

Esir Şehir üçlemesinde Kâmil Bey’in bireyleşme süreci olarak okuduğumuz serüvenin seyrini asıl belirleyen olay ise Millî Mücadele’dir. 1912’den 1919 yılına kadar Avrupa’nın çeşitli ülke ve şehirlerinde maddî manevî bütün kaygılardan uzak bir yaşam süren Kâmil Bey, eşi ve kızıyla birlikte 1919 yılının Şubat ayında yurduna, İstanbul’a döner. Romanın daha ilk paragrafında Kâmil Bey’in nasıl bir memleketle karşılaşacağı anlatıcı tarafından şöyle betimlenir:

“... Ege Denizi’ne, ağlamaklı bir Şubat akşamı iniyordu. Oldum olası güneş yüzü görmemiş benzeyen gün batıda, bir damla kızılık yoktu. İmbat düşmüş, yaşlı şilepte rüzgâr ıslıklarının yerini, yorgun makinelerin ıslak hırıltısı, zangırdayan gövdenin demir gıcirtısı almıştı. Güvertede fiçılarla sandıklar karmakarışık, bütün demirler paslı, donanım ipleriyle brandalar lime limeydi” (ESİ, s.7).

Dar bir mekân olan şilep ile onun yol aldığı Ege ufuklarının bu görüntüleri, Kâmil Bey’i derinden etkiler ve kendisi ile Kristof Kolomb arasında benzerlik kurmasına neden olur. “Hindistan’a varmak için yola çıkan fakat bilmediği, tanımadığı Amerika’ya ulaşan Kolomb gibi Kâmil Bey de İstanbul’a varmak için yola çıkmıştır. Ancak doğduğu şehri ne hâlde bulacağını kestirememektedir. Nitekim Kâmil Bey’in dürbünden seyrettiği; savaşla, siyasal, toplumsal karışıklıklarla dolu yılların ardından İstanbul, bütün uzviyetiyle yukarıdaki betimlemelerden hiç de farklı bir görüntüde değildir:

“Küçük Ayasofya’dan Etyemez’e kadar bütün mahalleleri yangınlar silip süpürmüş, yanmayan ahşap ev yığınlarını da uzun savaş yılları, onarımsızlıktan kağşatıp çökertmişti. Büyük camilerin kubbeleriyle minareleri bile sanki artık kâğır katlıklarını taşıyor, pamuk balyası yığınları gibi insana yumuşaklık duygusu veriyorlardı” (ESİ, s.28).

1. Ayrılma (Çağrı, Davet) Evresi

Aşama/ben arketipinde birey, bilinçdışını aşır kişiliğini bir bütün hâline getirmeyi, kendilik’e (self) ulaşmayı hedefler. Böylece nihai hazineyi -yani bütünleşmiş bir kişiliği- elde etmiş olur. Ancak bu, çok zorlu mücadeleler içeren bir süreçtir. Öncelikle bireyin kendi kişiliğiyle ilgili yanlış giden taraflarını fark etmesi ve bunu düzeltmek için bilinçdışına doğru yola çıkması (masallarda, mitlerde bulunduğu yerden ayrılıp tehlikelerle dolu bilinmeyen bir yere gitmesi), bilinçdışında tâbi olacağı bir dizi sınavı göze alması gerekir. Aşama arketipinin “ayrılma” evresine tekabül eden bu durumun Kâmil Bey için ilk işaretleri, onun İstanbul’da gelişyle ortaya çıkmaya başlar.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında değişen koşullar yüzünden Avrupa'da ekonomik sıkıntıya düşen Kâmil Bey, babasından kendisine miras kalan mülklerin düzenlenmesi, değerlendirilmesi için İstanbul'a dönmek zorunda kalır. Son görev yeri olan İspanya'dan gemi yolculuğu ile vatanına dönen Kâmil Bey, daha Çanakkale'den itibaren ülkesinin içinde bulunduğu facia koşullarıyla karşı karşıya gelir. "Çağının en kaliteli eğitimini almış, son derece bilgili ve dürüst bir insan"¹³ olan Kâmil Bey için bütün bunlar, "bulunduğu yerden, konumdan ayrılma" yahut da sergilediği kişilikten uzaklaşma nedenleri olarak kabul edilebilecek hususlardır. Ancak onun bilincinin harekete geçmesi için hayatında ve çevresinde daha somut olayların cereyan etmesi gerekir. Nitekim İstanbul'a ayak basar basmaz içine düştüğü veya yüz yüze geldiği olaylar, İstanbul'un işgal ortamı içinde şehrin küçük insanların tutumları ve Galatasaray Lisesi'nden arkadaşlarının sözü konusu işgal karşısında yürüttükleri yeraltı faaliyetleri, Kâmil Bey'i hem psikolojik olarak hem de fiilî olarak harekete geçirir. Kâmil Bey'i etkileyen olayların başında ise yakın akrabalarının, işgalci devletlerin temsilcileriyle olan ve bu kişilerin kendisine yönelik çıkarıcı tutumları gelir.

Birinci romanın "Esir Şehir" başlığını taşıyan ilk bölümünde Avrupa'dan dönen Kâmil Bey, ailesiyle birlikte bir süre zengin akrabalarının evinde yaşamak zorunda kalır. Akrabaları (eşinin halası, eniştesi ve kızları Sabriye) ise işgal devletleriyle ticari ilişkiler içindedir. Nitekim evlerinde verdikleri ve Kâmil Bey'in de katılmak zorunda kaldığı akşam yemeğinin davetlilerini bazı politikacılar, hariciye memurları ve çoğunluğu yabancı subay ve elçilik mensupları oluşturur. Bu yemek esnasında muhatap olduğu kişiler ve onlardan edindiği bilgiler, Kâmil Bey'i *ayrılmaya* iter mahiyettedir. Bir İngiliz subayından, Türkler tarafından İngiliz Dostluk Cemiyeti kurulduğunu, bu cemiyetin üye sayısının elli bini aştığını, hatta eniştesinin de kurucular arasında yer aldığını öğrenir. Aynı subayın, Musul'daki topraklarını İngiltere'ye satması için teklif sunması, hatta kabul etmemesi halinde zarar göreceğini ima etmesi, Kâmil Bey'i *uyanmaya*, *ayrılmaya* çağıran bir başka gelişme olarak kaydedilebilir. Gecenin devamında içki içmek için davetlilerle beraber Garden Bar'a giden Kâmil Bey'in gördükleri hakkındaki düşüncelerini, romanın anlatıcısı dile getirir:

"Müşterilerle oturup içki içen kadınların hemen hepsi beyaz Rus'tu (...) Müşterilerin hemen hepsi üniformalı işgal ordusu subaylarıyla savaşı kazanmış devletlerin elçilik memurlarıydı. Bu hal Kamil Bey'e büsbütün acıklı geldi. Kanlı bir çetenin ortaklarıydı bunlar... İçlerinden birine hile yapmışlar, hissesini cebe indirerek kadınlarını kendilerine kadeh dolaştırmak zorunda bırakmışlardı. Bundan utanç duyacakları yerde gizlice zevkleniyor gibiydiler. Bu zevklenmede, kaltabanlık edip çeteyi zora düşürmüş ortaktan oç alma payı da olmalıydı." (ESİ, s.56-57)

13 Alemdar Yalçın, *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2005, s. 365.

Diğer yandan aşama/ben arketipinin ayrılma evresinde birey, ayrılma konusunda tedirginlik, korku vb. duygulara kapılabilir, hatta vazgeçme noktasına gelebilir. Ayrılmayı, yola çıkışı red olarak tanımlanan bu duygulara, özellikle ailesi söz konusu olduğunda Kâmil Bey'in de kapıldığı görülür. Mesela İngiliz subay ve akrabalarının bütün ısrarlarına rağmen topraklarını satmaya yanaşmaz. Ancak bu kararı işgal kuvvetlerine karşı bilinçli bir tepki değil, bir çeşit inatlaşmadır. Bununla birlikte “ayrılma” konusunda henüz bilinci uyanmamasına rağmen işgal subaylarının ve onların yerli uzantılarının “ailesine yönelik bir tehlike yaratabilme ihtimalleri” onu tereddüde düşürür.

Kâmil Bey'in aşama yolundaki itici etmenlerinden biri de çevresindeki “küçük insanların” işgal karşısında ortaya koydukları tepkilerdir. İşgal ortamında babasından kalan mirastan herhangi bir gelir elde edemeyen Kâmil Bey, bir yandan parasız kalmanın sıkıntısı, bir yandan ülkenin içinde bulunduğu koşullar, bir yandan da bu koşullardan çıkar sağlamaya çalışan yerli unsurlar –mesela akrabaları– yüzünden büyük bir umutsuzluğa düşer. Neredeyse bütün İstanbul halkının işgale ve yapılanlara karşı duyarsız, hatta ihanet içinde olduğuna inanır. Bütün bunlar karşısında bir şeyler yapmak ister ama ne yapacağını bilemez. Can sıkıntısına, işe yaramama duygusuna çare arar. Kitap çevirmek ister, gün sonunda vazgeçer. Bilinçsiz bir şekilde resim yapmaya koyulur. Resim de ancak geçici bir ferahlama duygusu verir. Kâmil Bey'in bu ruh hâllerini tam manasıyla karşılayabilecek kavram ise “boşluktur.” Bu boşluk da ancak yüce bir değere ulaşmak yahut da yüce bir değer uğruna mücadele etmekle doldurulabilir. Aslında Kâmil Bey bu değerın “vatan” olduğunu sezmektedir. Fakat işaret ettiğimiz gibi etrafının duyarsızlık çemberiyle çevrildiğini düşünmektedir. Bununla birlikte yine sıkıntılı bir gününde ilk defa olarak mahalle kahvesine giden Kâmil Bey, kahvedekileri dinlerken kendi toplumuna, insanına dair yeni keşiflerde bulunur ve duyarsızlık konusunda yanıldığına inanmaya başlar:

“Kâmil Bey onları dinlerken anladı ki (...) Anadolu'ya kaçanları Merdivenköy'üne kadar geçirip orada Kuvayı Milliye çetesine teslim ettiğini öğrendiği Manav Ali Ağa artık bir işlemeli poturdan, bir abanî sarıktan ibaret bir İstanbul esnaflı değil... Bu kaba saba suratın altında galiba övünmeye asla tenezzül etmeyecek bir kahraman gizli (...) Şimdiye kadar polisin, jandarmanın, memurun, işgal kuvvetlerine var güçleriyle çalıştıklarından emindi. Oysa yanıldığını anlıyordu. Kuvayı Milliyecilerden birisini tutmaya gelmiş İngiliz polisine yardım eder görünen şu yorgun polis, belki aynı gece, Anadolu'ya geçen kalabalık bir takıma kılavuzluk edecekti. Çünkü millet görüldüğü kadar yulğun değildi. (ESİ, s.110).

Milletine ait bütün bu keşifler, Kâmil Bey'e umut ve kuvvet verir. İstanbul'un işgal manzaraları onu eskisi kadar ürkütmez olur. Bu bakımdan da yukarıdaki verileri Kâmil Bey'in henüz yönünü tayin edemediği ayrılma, yolculuk hazırlığı şeklinde okumak mümkündür.

Kâmil Bey'in aşama/olgunlaşma evresine geçmesinde, başka bir ifadeyle "büyülü eşikten" atlamasında üçüncü ve en etkili itici güç, Galatasaray Lisesi'nden arkadaşları olur. İşgal altındaki İstanbul'dan Anadolu'ya bilgi ve cephane ulaştırmaya çalışan gizli bir teşkilatın üyeleri olan arkadaşlarından Ahmet, Kâmil Bey'i bularak ona, İhsan'ın eşi Nedime tarafından çıkarılan ve Kuvayı Milliye lehinde yayım yapan *Karadayı* gazetesinin teknik işleriyle uğraşmasını teklif eder. Ahmet'le yaptığı görüşmede İhsan'ın hapiste olduğunu, eşi Nedime'nin ise hamile olmasına rağmen tek başına gazeteyi çıkarmaya çalıştığını öğrenen Kâmil Bey, İstanbul'da duyarsızlık havasının ne denli yanlıtıcı olduğunu bir kere daha anlar. Kuvayı Milliye yanlısı bir gazetede çalışma düşüncesi, arkadaşlarının böyle bir iş için kendisini hatırlamaları yüreğini sevinç ve minnetle doldurur. Bu teklif karşısında hissettikleri, Kâmil Bey için eşikten atlayış, ayrılma evresini tamamlayarak aşama/olgunlaşma evresine geçiş anlamına gelmektedir:

"Kâmil Bey (...) Ahmet'in yüzüne baktı. Mutluluk kocaman elleriyle sanki omzuna basmıştı. Bu, iftihar edilecek bir baskıydı. İlk defa kendisinden fedakârlık isteniyordu. Böyle bir hizmete evvelden beri muhtaçtı (...) kahveden çıktıkları zaman Kâmil Bey dünyayı daha güzel, daha yaşanmaya değer buldu."(ESİ, s.133)

Ahmet'le birlikte hapishaneye, İhsan'ı ziyarete giden Kâmil Bey, onun yedek subay olarak savaşa gittiğini, yaralandığını, esir düştüğünü, kurtulup gelince *Karadayı* gazetesini çıkarmaya başladığını, ancak işgalden sonra Kuvayı Milliye'yi açıktan açığa tuttuğu için Harp Divanı tarafından on yıl kürek cezasına çarptırıldığını öğrenir. Bütün bunlar Kâmil Bey'in karşısına, hatırladığı "incecik, nazlı bir delikanlı" İhsan'dan bambaşka; yaşlanmış, yıpranmış bir İhsan çıkarır. Arkadaşındaki bu fiziksel tahribat Kâmil Bey'e hem özeleştiri yaptırır hem de suçluluk hissettirir. İhsan'ın, "ben değişmişim değil mi?" sorusu karşısında bir an duraklar, sonra cesaretle konuşur: "*Çok değişmişsiniz kardeşim. Eskiden başka bir insandınız, şimdi başka bir insan olmuşsunuz. Biz Avrupa'da rahatça otururken siz harp ettiniz...*"(ESİ, s.140) Bu gelişmelerden sonra artık Kâmil Bey yaradılışında biri için geri dönülmez bir yolculuk başlar.

2. Aşama/Olgunlaşma Evresi

İhsan'dan ayrıldıktan sonra ona yönelik duygu ve düşüncelerle baş başa kalan Kâmil Bey, İhsan'ı, kurtuluşa olan inancı ve yaşadıklarına gösterdiği sabrı dolaşısıyla kahraman olarak görür ve ona gıpta eder. Fakat bunun temelinde İhsan'ın inancı yahut yüce bir değer uğruna hapiste kalmasından çok, işgal İstanbul'unun hapishane koşullarına tahammül etmesi vardır. Zira betimlenen hapishane ortamı, daha doğrusu hapishanede bulunanlar, bütün yönleriyle umut kırıcı, gayri insanîdir. İhsan'ın böyle kişilerle bir arada yaşamaya gösterdiği tahammül, Kâmil Bey'e de sirayet eder ve ne yapacağını bilememe, işe yaramama duygusundan sıyrılmaya başlar. Böylece eniştesinin evinde İngiliz subayına "topraklarımı sat-

mam' dediği için kendisini apansız üstünde bulduğu çizgiyi İhsan'la görüştükten sonra resmen aşmış olur. Artık ciddi bir dava sahibi olan sorumlu bir insandır:

“...’Hayata girmeye başladık! İyi oluyor.’ diye düşündü. (...) Tramvayda içi içine sığmıyordu. Aylardan beri ilk defa, yüreğini aralık aralık yoklayan, en keyifli sıralarında birden kavrayıp tedirgin eden işe yaramazlık duygusundan kurtulmuş, kendisini kendine karşı yücelten onurlu bir görev sahibi olanın rahatlığını duymuştu.” (ESİ, s.151)

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi aşama/ben arketipinin ikinci evresi bireyin bir dizi zorlu sınavlara tâbi tutulacağı, karşısına iradesini kırabilecek birçok zorlukların çıkacağı olgunlaşma, aşama evresidir. Birey bu evreyi başarıyla tamamladığında, başka bir deyişle geri dönmediği, pes etmediği takdirde bilinç ve bilinçdışı dengelenmiş, böylece bütün bir kişiliğe ulaşmış olur. Kâmil Bey’in olgunlaşma evresinde tâbi kaldığı sınavları “uçlemenin” ilk iki kitabında okuruz. Geniş bir hacme sahip olan bu evrenin cereyan ettiği mekânlar ise daha çok yargılanma sürecini geçirdiği Bekirağa Bölüğü ile mahpus olduğu İstanbul Tevkifhanesi’dir. Bunun yanında yakalanmadan önce çalıştığı *Karadayı* yazıhanesi de Kâmil Bey’in çeşitli (basit) sınavlara tâbi olduğu mekânlardan biridir denebilir.

Kâmil Bey’in tâbi olduğu sınavlar; ailesi, arkadaşları, devlet/millet ve doğrudan kendisi olmak üzere dört başlıkta ele alınabilecek niteliktedir. *Karadayı* gazetesinde çalıştığı sürece işine dört elle sarılan Kâmil Bey, üstlendiği görevleri, aldığı sorumlulukları yerine getirmede acemiliğe düşmeme gayreti içindedir. Ancak bütün üstün meziyetlerine rağmen kendi toplumunu tanımamış, hayatı boyunca yaşadığı belli bir çevreden ayrılmamış, bu bakımdan da gündelik hayatın hemen bütün pratiklerinden uzak kalmıştır. Kısacası Kâmil Bey, tam manasıyla kavrayamasa da herkesin birbirini gözetlediği, herkesin birbirine karşı temkinli durduğu işgal İstanbul’unda yaşanan hayatın, içinde bulunduğu ortamın acemisidir. İşte aşama evresinde Kâmil Bey’in karşı karşıya kaldığı sınavlardan biri, söz konusu ortamın yarattığı tedirginliğe bağlı olarak gelişir. *Karadayı* gazetesinde çalışmaya başladığı ilk günlerde hafiyeler, özellikle Nedime Hanım’ın bulunmadığı günlerde Kâmil Bey’in acemiliğinden faydalanmak isterler. Hatta bir akşam onu evine kadar takip ederler. Böyle bir takibi beklediği halde yine de korkuya kapılan Kâmil Bey için bu, aşama evresindeki ilk sınavdır. Bununla birlikte sonrakilere nazaran çok kolay bir sınavdır.

Kâmil Bey’in aşama evresindeki ikinci sınavı, ilk romanın “Bulanık Su” adını taşıyan ikinci bölümünün sonunda gerçekleşir. Anadolu’daki direniş kuvvetlerine ulaştırılması gereken önemli belgeleri, Nedime Hanım’ın bütün karşı koymalarına rağmen aracı kişiye kendisi götürmek isteyen Kâmil Bey, kamufle edilmiş paketle suçüstü yakalanır ve yargılanmak üzere Bekirağa Bölüğü’nde tutuklanır. Yargılanma süreci Kâmil Bey için dava arkadaşlarını gerçek yüzleriyle tanıma-

nın yanında, mağarada (tutulduğu hücrede) kendi gölgesiyle¹⁴ yüzleşme süreci de olur. Bu bakımdan da bu sürece, başlangıçtaki boşluk duygusunun yanında, Kâmil Bey'in hayatı boyunca sadece kendi sosyal sınıfının içinde kalması, bu sınıfın dışındaki sıradan insanların ne kendileri ne de dünyaları hakkında herhangi bir deneyime sahip olmaması sebebiyle onları tanımada ve onlarla ilişki kurmada yaşadığı *acemilikleri* giderme süreci de denebilir.

Yargılanma sürecinde tutulduğu Bekirağa Bölüğü, Kâmil Bey için çetin sınavlara sahne olan bir mekân işleviyle romanın kurgusunda önemli bir yer tutar. Kâmil Bey burada, bazen derin korkulara kapılır, bazen de yaptıklarının doğruluğuna inanarak iç huzuru, hatta kıvanç duyar. Onun duyduğu korkuların bir kısmı doğrudan kendisiyle, bir kısmı ise yine kendisine bağlı olarak çevresindekilerle ilgili olmak üzere iki boyutludur. Dönemin Harp Divanı tarafından yargılanan Kâmil Bey, divan heyetinin kendisinden, Nedime Hanım'ı ele verme isteğini kabul etmez ve onu olayın dışında tutarak bütün suç kendisi üstlenir. Kâmil Bey'in bu tutumuna karşı sorgu yargıcı ona, Şeytan Adası'nda 20 yıl kürek cezasıyla gözdağı verir. Bu tehdit karşısında Kâmil Bey'in büyük bir korkuya kapıldığı görülür. Yazar, Kâmil Bey'in korkusunu anlatıcının betimlemeleriyle verir:

"(Yüzbaşı) biraz susup karşılık bekledi. Kâmil Bey, korkmuş hayvan gözleriyle yüzüne bakıyordu. Yüzbaşı ödevi sebebiyle bu bakışları çok görmüş, anlamını iyice öğrenmişti. Bunlar çok defa dayanmanın çökmek üzere bulunduğu işaretti." (ESİ, s.303)

Ancak Kâmil Bey, içine düştüğü korkuyla boğuşurken sorgu yargıcının sesindeki zaafı sezer ve yavaş yavaş toparlanır. Diğer yandan Bekirağa Bölüğü sadece Kâmil Bey için değil, onunla bağlantılı ve aynı eylemlerle ilgili olarak arkadaşı Ahmet için de çok zorlu bir sınav sahnesi işlevi yüklenir. Hem işgal güçleri hem de hükümet güçleri tarafından takip edilen Ahmet, yakalanarak Bekirağa Bölüğü'nde sorgulanır ve ondan da Nedime Hanım'ı ele vermesi istenir. İlk günlerde direnen, ancak birkaç gün içinde gördüğü işkencelere dayanamayarak çözülen Ahmet, Nedime Hanım'ın da bu işin içinde olduğunu söyler. Aynı ifadeyi Kâmil Bey'den de isteyen sorgu yargıcı, onları yüzleştiren Kâmil Bey, Ahmet'in Nedime'ye âşık olduğunu fakat karşılık göremeyince ona iftira atarak intikam almak istediğini söyler. Bu çıkış, Kâmil Bey'e, kişiliğiyle ilgili daha önce farkında olmadığı bir özelliğini keşfettirir: Kâmil Bey, ihtiyaç duyduğunda kolayca yalan söyleyebilen biridir. Bu, kendini tanıma ve yapabileceklerinin farkında olma, böylece bireyleşme yolunda önemli bir adım sayılabilir. Zira Kâmil Bey'in daha

14 Gölge arketipi: Kişiliğimizin karanlık tarafını oluşturan gölge arketipi, insanın kötü olarak nitelenen özelliklerini kapsamaktadır. Karakterimizin aşağılık derecesindeki nitelikleri ve kendileriyle uzlaşma sağlayamadığımız eğilimlerimiz, gölge arketipiyle örneklenmektedir. Bkz. Bilal Sambur, *Bireyselleşme Yolu Jung'un Psikoloji Teorisi*, Ankara, Elis Yayınları, 2005, s. 95.

önceki rahat hayatında yalan söylemesini gerektirecek herhangi zorlu bir hadise meydana gelmemiştir.

Ahmet'in konuşmasını, hamile bir kadını ele vermesini, bir anlamda onu, mücadele ettikleri işgal kuvvetlerine teslim etmesini alçaklık olarak gören Kâmil Bey, söylediği yalandan ve Ahmet'in düştüğü durumdan rahatsızlık duymaz, hatta "bu pis alçaklık makinesini yenmiş olmaktan gelen tatlı bir güven" duyar (ESİ, s.311). Ancak hücrelerine döndüğünde olanları tekrar hatırlamaya ve farklı bir cepheden görmeye başlar. Ağır işkencelere maruz kalan ve hem ruhsal hem bedensel olarak "insanlıktan çıkan" Ahmet'in durumu, yine kendisine nazaran bir "dev" olarak gördüğü diğer arkadaşı Niyazi'nin de işkence sonucu konuştuğuna yönelik tahmini, kendisinde de işkence korkusunu doğurur. Bütün benliğini kaplayan bu korku çift taraflıdır. Bir tarafında işkenceye maruz kalmak, diğer tarafında işkenceye dayanamayı konuşmak. Yani Nedime Hanım'ı, dolayısıyla işgal altındaki bütün masumları ele vermek ve böylece yaşamı boyunca bir "alçak" olarak kimsenin, özellikle de kızı Ayşe'nin yüzüne bakamamak. Yalnızlık, korku ve güvensizlik duyguları gittikçe yoğunlaşan ve sınırları iyice gerilen Kâmil Bey, bir "mağara"¹⁵ konumundaki hücrelerinde bilinçdışıyla yaptığı mücadeleyle "mağara adamı" psikolojisine girer. Bu mücadelede büyük bir güç kaybeden Kâmil Bey, kurtuluş olarak intiharı düşünür:

"Kâmil Bey delirmiş gözlerle gemici fenerine baktı. Gene zihnindeki karanlıkta kızıl şimşek çizgileri kapanıp açıldı. Ömründe gene ilk defa kendini öldürmeyi düşündü. Bu fikir, önce pek açık seçik değildi. Bir yerleri kırıp tuzaktan kurtulmak... Derken... Bu kırmak işi ellerle olmaktan çok, kafaya aitmiş gibi gelmişti. Yani koçlar gibi gerileyip gerileyip kafasını bir yerlere çarpmak... Bu çarpış sonucunda, etrafını çeviren umutsuzluğun yarılıp yol vermeyeceğini bildiğinden parçalanmak kafasına düşecekti. İşte böylece kendini öldürmek düşüncesi, buna acemice hazırlanan insanı ürkütme istemiyormuş gibi sanki çıplak ayaklarının ucuna basa basa yaklaştı. Şiddetli bir apandisit krizi ya da bir diş ağrısı esnasında, hastanın operatöre veya dişçiye kolayca teslim olması da ancak böyle bir itişle olur. Hayat o kadar değersiz hale gelir ki..." (ESİ, s.342)

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere aşamanın yolu, bilinmeyen ve tehlikelerle dolu karanlık, bunaltıcı bir bölgeden geçer. Balinanın karnı olarak da tanımlanan bu tehlikeli bölge, geleneksel anlatılarda "uzak bir ülke, bir orman, gizli bir ada ya da derin bir düş hali; eziyetlerin, insanüstü görevlerin ve olanaksız zevklerin yeridir.¹⁶ Kahraman, asıl serüveni bu karanlık, dar, karmaşık bölgede yaşar. Modern anlatılarda ise söz konusu bölge, bireyin bilinçdışıdır. İşte, yukarıdaki alın-

15 "Mağara, yeniden doğuşun gerçekleştiği yer, insanın kuluçkaya yatıp yenilenmek üzere kapatıldığı gizli bir oyuktur." C. G. Jung, *Dört Arketip*, İstanbul, Metis Yay.,2013, s. 67.

16 Joseph Campbell, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, İstanbul, Kocabalçı Yayınları, 2000, s.72.

tıda da okunacağı gibi bilinçdışının karanlık kuyusuna saplanan Kâmil Bey, bir yandan da içinde bulunduğu anın, hissettiği ilkel duyguları artıran, medeni insan bilincini çökerten bir an olduğunun farkındadır. Bu sınav anında okumuş, soylu insan kabuğu çatlamış, içinden çırılçıplak vahşi bir insan çıkmıştır. Ve bu insan, bir mağara adamı kadar kısa ve kesin bir şekilde kendisine “işkence edeceklerini ve istemese de konuşacağını” düşünür. “*Sonra yavaş yavaş hiçbir duyguyu sürekli taşıyamayan insan tabiatı imdadına yetişir. Taş devrinin, sırtında milyonlarca ton toprak, maden, kaya taşıyan mağaraları, kalın tavanlı umutsuzluk, apansız bir yerinden çatlar.*” Evet, Kâmil Bey kendisine işkence yapılacağından artık emindir, ama onun asıl korkusu konuşup bir “alçak” olarak hayatına devam etmek zorunda kalmaktır. Bu ruh hâli içinde onun da çaresini bulur: İşkencenin başlayacağını sezer sezmez kaba kuvvete başvuracak, küfür edecek, böylece konuşturamadan kendisini hemen öldürmelerini sağlayacaktır: “*Kâmil Bey, işte o gece küfrün de bazen bir kuvvetli silah olduğunu anladı. Dövülecekti. Karşısındakileri son boğumuna kadar gazaplandırıp...*” (ESİ, s.343)

Jung, bireyleşme sürecinde kimi zaman bireyin ruhsal bir aşama kaydedemedi başladığı noktaya dönebileceğine de dikkat çeker.¹⁷ Nitekim Kâmil Bey’i de sınavlar yolunda benzer döngüler içinde görmek mümkündür. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Harp Divanı, Kâmil Bey’i korkutmak, işkence etmek vb. yollarla Nedime Hanım aleyhinde ifade vermeye zorlar. Bunlardan bir sonuç alınmayınca bu defa Kâmil Bey’e Roma Elçiliği başkâtipliği görevi teklif edilir. Roma’dan Anadolu’ya daha faydalı olabileceğini tasarlayan, ayrıca eşi Nermin’in böyle bir habere çok sevineceğini bilen Kâmil Bey, teklifi düşüneceğini bildirir. Bireyleşme yolunda bir duraklama sayılabilecek bu tutum, aslında Kâmil Bey’in gölgesiyle girdiği bir mücadeledir. Nitekim Roma’ya gönderilme teklifinin hemen ardından büyük bir karamsarlığa kapılır, kendine güvenini yitirir, hatta pes edecek bir ruh haline girer. Birdenbire dünyada artık hiçbir işi kalmamış bir adam gibi kederlenir. Ne yapacağını bilemez. Yaşamının hiçbir manasının kalmadığını düşünür. Kâmil Bey’in içinde bulunduğu ruh hâli, Campbell’ın ‘benlik düşkünlüğü, yaşamı sürdürmeyi reddetmek gibi olumsuz bir tavrın ortaya çıkmasına neden olur’¹⁸ tanımını hatırlatır:

“Pek uzaklarda, bir tehlike sesi dinler gibi hata edip etmediğini, yüreği ürpererek düşündü. Pişmanlık denilen çirkef dolu bir çukurun kenarında terazisini kaybetmiş bir insan gibi kollarını havada sallayarak sendeliyordu. Karadayı dergisini çıkarmasaydı, bu işe karışmasaydı, İnönü’de düşman durdurulamaz mıydı sanki? Roma’ya giderse Ankara’dakilere daha fazla faydalı olmayacağı nereden belli? Kendisini, ancak elçilikteki görevi kabul ettiğine dair bir tezkere

17 Freida Fordham, *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*, İstanbul, Say Yayınları, 2011, s.104.

18 Campbell, a.g.e., s.267.

yazmak için kâğıtla kalem bakarken toplayabildi. ‘Kendine gel Kamil, saçmalıyorsun!’ diye yüksek sesle konuştu. (...) Üç kere ‘hangisi doğru? Hangisi’ diye adeta bağırды. Birden dönüp hüüngür hüüngür ağlamaya başladı. Ömründe kendini bildi bileli ilk defa böyle katılarak, kendisine acıyarak, aynı zamanda yüreğinin temizlendiğini sezerek ağlıyordu” (ESİ, s.415-416).

Alıntıda da dikkat çektiği gibi Kâmil Bey, yaşamı boyunca feryat edecek, kendine acıyacak bir duruma düşmemiş, bütün ruhunu arındırırcaasına ağlama gereği duymamıştır. Soylu bir değer için yalan söyleyebileceğini, kurtuluş çaresi olarak küfre başvurabileceğini keşfinden sonra, amansızca mücadele ettiği bilinçdışının kirli labirentlerinden ruhsal bir arınmayla sıyrılan Kâmil Bey, kabul edip etmemekte tereddüde düştüğü teklifin, söz konusu ifade karşılığında yapıldığını öğrenince öfkeyle reddeder. Romanın ilerleyen sayfalarında hayatı boyunca maddî hiçbir sıkıntı görmemiş, daima soylu kişilerle en konforlu mekânlarda bulunmuş, ancak son zamanlarda fakir düşmüş Kâmil Bey için reddedilemez olduğu düşünülen bu teklif, bir kere de romanda adı verilmeyen Paşa tarafından yinelenir. Kamil Bey, paşaya red cevabı verirken bireyleşme yolunda nihai amacını da ortaya koyar. Bu cevapta Kâmil Bey, hamile bir kadını ele vermek pahasına kurtulmanın alçaklık olduğunu belirtir. Tutuklandığından itibaren sürekli aynı şeyi, ‘ben alçak bir adam olabilir miyim’ sorusunu kendine sorduğunu ve olamayacağını vurgulayan Kâmil Bey, dönemin atmosferi içinde kimine göre hayli parlak olan bu teklifi, özellikle de eşi Nermin’in bütün ısrarlarına rağmen tekrar reddeder. Böylece Roma Elçiliği başkâtibi olarak yola çıkmak yerine yargılanıp mahkûm olmayı göze alır. Üstelik buna hiç kimsenin baskısı olmadan kendi iradesiyle karar verir. Bu karar da onun bireyleşme yolunda bir sınavı daha başarıyla atlattığına delildir:

“Odasının pislik içinde yalnızlığı ilk defa kendisine sevimli bir dost gibi sıcak geldi. Büyük bir iyilik yapmış gibi yüreği sevinçle doluydu. ‘İnsanları tanıyacağım’ diye düşündü. ‘İyi başladık, hiç birisi elimden kurtulamayacak. Hepsini iyice tanıyacağım!’ Altında ezilmekten korktuğu tehlike, bir oyun halini alıvermişti. Bir çeşit spor çekişmesi... ya da piyesin büyük provası... birazdan boks eldivenlerini çıkaracak ya da iğreti kıyafetini değiştirip kendi benliğini alacak...”(ESİ, s.372)

Kâmil Bey’in bilinçdışının karanlık labirentlerinden çıkması, başka bir ifadeyle acemisi olduğu gündelik hayatın kurallarını kavrayıp o kurallara göre hareket etmesi, yargılandığı Bekirağa Bölüğünde değil, yedi yıl hüküm giyerek götürüldüğü İstanbul Tevkifhanesi’nde (Sultanahmet Cezaevi) gerçekleşir. “Üçlemenin” ikinci kitabı olan *Esir Şehrin Mahpusu*’nda¹⁹ okuduğumuz söz konusu gelişme, Kâmil Bey’in bireyleşme sürecinde kırılma noktası olarak kabul edile-

bilir. "Avrupa'nın her yerini, Avrupai fikirlerin çoğunu bildiği halde Anadolu'yu ve burada yaşayan insanların hâllerini"²⁰ bilmeyen Kamil Bey, tevkifhanede bu konuda kendini yetiştirmeye çalışır.

İstanbul Tevkifhanesine getirildiğinde henüz suçunun hapisane dilindeki karşılığını bilmeyen Kâmil Bey, verdiği bilgi sebebiyle hırsızların, dolandırıcıların, sapıkların vb. bulunduğu koğuşa götürülür. Bu koğuşun ağası Paytoncu Osman, geldiğinden itibaren Kâmil Bey'in bütün parasına ve değerli sayılabilecek eşyalarına çeşitli bahanelerle el koyar. En sonunda Kâmil Bey'in bireyleşme sürecinde bir anlamda "yüce ana" konumundaki Fatma Hanım'ın getirdiği kurabiyeleri alır. Özellikle Bekirağa Bölüğünde kaldığı sıralarda Anadolu'ya dair haberleri hep Fatma Hanım'dan öğrenen Kamil Bey, yalnızlıktan, umutsuzluktan çöktüğü anlarda onun getirdiği müjdelere âdeta dirilmiştir. Bu bakımdan Fatma Hanım, Kâmil Bey'in gözünde Anadolu ve memleketin bağımsızlığı ile özdeşleşmiştir. Denilebilir ki romanda Fatma Hanım, milli kuvvetlerin kadın cephesini temsil etmektedir. Aşama yolunda bu denli önemli bir konumu olan Fatma Hanım'ın getirdiği hediyeye el uzatan koğuş ağası Paytoncu Osman, Kâmil Bey tarafından feci şekilde dövülür. Bu olay, Kâmil Bey'in, aristokrat Osmanlı paşazadesinden "Millici Abi"ye dönüşmesine yol açar. Böylece kendi gölgesinin karanlığından sıyrılır, bireyleşme sürecinde büyük bir yol kat eder.

Kâmil Bey'in bireyleşme sürecinde gelişen bir diğer olay ise aile hayatında baş gösterir. İstanbul'a döndükten sonra ekonomik sıkıntılar yaşayan, bir ara akrabalarının yardımına ihtiyaç duyan, buna karşın Milli Mücadele tarafında yer alarak kendisine teklif edilen Roma Elçiliği başkâtipliğini geri çeviren Kâmil Bey, bütün bu olaylar esnasında eşi Nermin'in kendisine destek olmasını bekler. Ancak bu beklentisi gerçekleşmez, aksine yer yer eşinin olumsuz tepkileriyle karşılaşır. Yakalandıktan sonra da gittikçe kendisinden uzaklaştığını fark eder. Hüküm giydikten sonra eşinin, Fransızların düzenlediği bir baloya gittiğini öğrenince ondan boşanma kararı alır. Kâmil Bey'in, eşi Nermin'den vazgeçmesi, bireyleşme sürecinde geçirdiği bir diğer önemli aşamadır. Zira Jung psikolojisinde her insan karşı cinse ait niteliklere de sahiptir ve erkek psişesinin kadın yönünü anima, kadın psişesinin erkek yönünü animus arketipleri oluşturur. Bu arketipler, bireyin karşı cinsi anlamasına, onun tam bir kişiliğe ulaşmasına yardımcı olur. Kâmil Bey'in ise animası konumundaki eşi Nermin'le bir bütünlük oluşturdukları söylenemez. Hapishanedeki bu iki gelişmeyle Kamil Bey'in aşama/olgunlaşma evresi tamamlanır ve onu, çeşitli ödülleri beklediği *dönüş* evresine geçirir.

20 Mehmet Narlı, *Biyografi ve Roman: Kemal Tahir'in Hapishane Romanları, Hapishane İnsanları ve Argosu*, Kemal Tahir 100 Yaşında (edi. Ertan Eğribel, M. Fatih Andı), Ankara, Kültür Bak. Yay., 2010, s. 94.

3. Dönüş Evresi

Aşama/ben arketipinde kahramanın çeşitli sınavlardan/zorluklardan geçtikten sonra kendilik bilincine ulaştığı, ruhsal bütünlüğe eriştiği evreye *dönüş* adı verilir. Bu evrede birey, iç dünyasına doğru yaptığı yolculuğu başarıyla tamamlamış, uyumlu bir kişiliğe ulaşmıştır. Bireyin zorlu sınavlardan başarıyla geçmesi de büyük bir ödülün onu beklediği manasına gelir. Kâmil Bey'in büyük ödülü ise bir değil, birkaç tanedir. İlk ve en büyük ödül, katlanılan bütün zorluklar neticesinde Milli Mücadele'nin kazanılması, ülkenin tam bağımsızlığının sağlanmasıdır. Böylece hem toplum olarak hem de birey olarak onurlu yaşamının ilk koşulu sağlanmış olur. Bağımsızlığın kazanılması, bir başka deyişle Anadolu'nun başarısı, yedi yıla mahkûm olan Kâmil Bey'e özel olarak da bir ödül getirir ve yedi yıla mahkûmken ikinci yılın sonunda özgürlüğüne kavuşur. Yine bu süreçte Kâmil Bey, yukarıda da vurguladığımız gibi aristokrat Osmanlı aydınından Millici Abi'ye dönüşür. İstanbul Tevkifhanesi'nde koğuş ağası Paytoncu Osman'ı dövdükten sonra kendisine Millici Abi lakabı takılan Kâmil Bey, bu unvanı taşımaktan büyük bir gurur duyar. Onun için çok değerli olan bu unvan, yıllar sonra kızı Ayşe'ye kavuşmasını sağlayan bir ödül olur. Mahkûm olduktan sonra kızını göremeyen ama yıllarca onun gurur duyacağı bir baba olmak için birçok fedakârlıklara katlanan Kâmil Bey, “üçlemenin” son kitabı olan *Yol Ayrımı*'nda,²¹ artık bir genç kız olan Ayşe'nin karşısına çıkar. Yıllarca görmediği babasına karşı annesinden duyduğu birçok yanlış bilgi sebebiyle olumsuz düşünceler besleyen Ayşe, annesi ve babası ile ilgili gerçekleri, yani Kâmil Bey'in Milli Mücadele tarafında olması sebebiyle yedi yıl hapse mahkûm edilmesini, Nermin'in kısa zaman sonra parasızlığı ve güvensizliği gerekçe kabul ederek âdeta düşman tarafında yer almasını vb. öğrenince annesini terk ederek babasının evine yerleşir.

Kâmil Bey, bireyleşme sürecinde pek farkında olmasa da karşısına çıkan bütün sıkıntıların sonunda kendisi için büyük bir ödül bekler. Bu ödül, eşi Nermin, kızı Ayşe ve Milli Mücadele'nin liderlerinin, yaptığı fedakârlıkları takdir etmelelidir. En çok da eşi Nermin'den takdir bekler. Ancak Nermin takdir etmek, eşine destek olmak bir yana, Kâmil Bey'in Anadolu yanlısı faaliyetlerine tepki gösterir. Kâmil Bey mahpus iken işgal subaylarının verdiği baloya gider. Eşinin baloda çekilmiş fotoğraflarını gazetede gören Kâmil Bey, bütün sevgisine, bağlılığına karşın onu boşar ve pek dile getirmese de yıllarca ondan alacağı intikamı düşünür. Eşinden alacağı intikam Kâmil Bey için büyük bir ödül niteliğindedir. Bu intikam da bir anne olması sebebiyle kızı Ayşe'yi Nermin'den uzaklaştırmaktır. İşte Ayşe'nin, babasının evine yerleşerek annesi Nermin'le görüşmek istememesi, dönüş evresinde Kâmil Bey için bu büyük ödüllerden biridir. Zira hem kızı Ayşe'ye kavuşur hem Ayşe onunla gurur duyar hem de Nermin'den intikamını almış olur.

21 Kemal Tahir, *Yol Ayrımı*, İstanbul, İthaki Yay., 2012.

Yine Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden itibaren sahip olduğu mülklerle ilgili herhangi bir tasarrufta bulunamayan, bu yüzden ekonomik sıkıntılar çeken Kâmil Bey için kurtuluştan sonra Musul'daki topraklar üzerinde yeniden tasarrufta bulunabilmesini -her ne kadar önemsemese de- maddî bir ödül olarak kabul etmek gerekir.

Bütün bunların ötesinde ise kimi zaman yalnızlığın ve umutsuzluğun pençesinde kıvrandığı mahpus yıllarında savaşın, kurtuluşun, millet olmanın gerçek manasını kavrayan, bu süreç içinde "alçak biri olmamak" için direnen Kâmil Bey, gerçek hayatı ve insanları tanımış, onlarla bir arada yaşamayı öğrenmiş, yani hayata dair acemiliklerini gidermiş, böylece kendi kendisiyle uyumlu, mensubu olduğu toplum içinde de kendine güvenli bir birey haline gelmiştir.

Sonuç

Jung'un bilinçdışı kuramına bağlı olarak geliştirilen ve Campbell'ın; masalların, mitosların çözümlenmesinde kullandığı arketipsel okuma yöntemi, modern bir edebiyat türü olan romanın çözümlenmesinde de uygulanabilecek bir yöntemdir. Jung, insan psişesini bilinç, bastırılmış kişisel yaşantıların depolandığı kişisel bilinçdışı ve insanlığın ortak tecrübelerinin yer aldığı kolektif bilinçdışı olmak üzere dıştan içe doğru derinleşen farklı katmanlara ayırır. Jung'a göre en derinlerdeki bölgeyi teşkil eden kolektif bilinçdışını ortak yaşantıların ürünü olan arketipler oluşturur ve bunlar nesilden nesile bir miras olarak devredilir.

Kolektif bilinçdışı sayısız arketip barındırır: aşama/ben, anne, bilge kişi, ağaç, mağara, gölge... İnsan yaşantısının ve tecrübesinin bir ürünü olan edebiyat metinleri de insanlığın ortak bilincindeki bu arketipleri birer sembol olarak kullanır. Söz konusu unsurlar içinde aşama/ben arketipi –Campbell monomitos derişenin geçirdiği çeşitli evreleri simgeler. Jung, “*bireyleşme süreci, kendilik'e ulaşma, kişilik bütünlüğü*” gibi tanımları da olan aşama/ben arketipinin üç evrede gerçekleştiğini ve bireyin, bu evrelerin sonunda kazanabileceğini yahut kaybedebileceğini belirtir. Söz konusu evreler: “*ayrılma, aşama/olgunlaşma, dönüş*” şeklindedir. Aşama/ben arketipinde bireyin, içsel yahut dışsal etmenler –arketipler- tarafından zorlanması ve bu zorlamayla sonucu belli olmayan bir serüvene atılması, ayrılma evresi şeklinde tanımlanır. Olgunlaşma evresinde birey, fiziksel ve ruhsal gücünü zorlayan birtakım sınavlarla karşılaşır. Bunları başarıyla geçtiği takdirde dönüş evresinde umduğu ödüllere kavuşur; ancak sınavlar karşısında başarısız da –özellikle modern anlatılarda- olunabilir.

Kemal Tahir'in “Esir Şehir” üçlemesi de romanın başkışisi Kâmil Bey'in kurgu içindeki konumu itibarıyla arketipsel yöntemle okunmaya oldukça elverişlidir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Avrupa'da yaşayan, savaş sonrasında işgal edilen İstanbul'a dönmek zorunda kalan Kâmil Bey, çok iyi yetişmiş, ancak sadece kendi sosyal sınıfı içinde yaşadığı, sadece bu sınıfı tanıdığı için kargaşa ortamlarında, karışan sosyal düzen içinde büyük bir acemilik yaşar. Basit hayatı ve sıradan insanları tanıyamayan Kâmil Bey, onların kurallarını da kavrayamaz. Buna karşın işgal İstanbul'unda sık sık söz konusu kurallara tâbi olmak zorunda kalır.

Kâmil Bey'i bireyleşme sürecine iten, başka bir deyişle onu kendilik'e ulaştıracak olan etmenlere bakıldığında öncelikle yüce değerlere -örneğin vatan ve millet sevgisi, bunların bağımsızlığı vb.- sahip bir kişi olduğunu kaydetmek gerekir. Ancak Kâmil Bey'in sahip olduğu maddî varlık ve aristokrat yaşam onun karakterindeki bu özelliklerin açığa çıkmasına imkân vermez. İşgal altındaki İstanbul'a geldiğinde ve buradaki trajik durum karşısında Kâmil Bey kendini, ne yapacağını bilemeyen, işe yaramaz *acemi* bir birey olarak hisseder. Akriba çevresinin işgale karşı duyarsızlıkları, hatta hainlikleri dolayısıyla büyük bir umutsuz-

luğa kapılır. Bu umutsuzluğa bir de savaş yıllarında ülkesinde savaşmak yerine Avrupa'da rahat bir yaşam sürmenin suçluluğunu ekleyen Kâmil Bey, bir arayış içinde girer. Zaman geçtikçe bireyleşme yolunda kendisine kılavuzluk edecek kişilerle karşılaşır. Bunlar içinde mesela mahallesindeki kahvede toplanan komşularının işgal karşısındaki faaliyetleri, tepkileri, duyarlılıkları onun için umut ve güven verici anekdotlardır. Ancak onun bireyleşme sürecinde asıl "yüce birey" konumundaki kişi, arkadaşı İhsan'dır. İhsan, hapishane ortamındaki dirayeti, cesareti, vatanseverliği ve faaliyetleriyle Kâmil Bey'in "ayrılma" evresinde önemli bir role sahiptir. Kâmil Bey, onu örnek alarak, onun verdiği cesaret ve güven duygusuyla büyüdü eşikten atlar; böylece olgunlaşma serüveni başlar.

Kâmil Bey'in olgunlaşma süreci, daha İhsan'ı ziyarete gittiğinde büyük bir ürperti duyduğu ve asıl kahramanlığın oraya tahammül etmek olduğunu sezdiği hapishane ortamında gelişir. Önce Bekirağa Bölüğü, ardından Sultanahmet Tev-kifhanesi; soğukkanlı, kültürlü, asil Osmanlı paşazadesinin ruhunun derinliklerindeki vahşi yönleri ortaya çıkarır. Kâmil Bey, hapishane ortamında daha önce hiç yüz yüze gelmediği, kendisinden çok farklı kişilerle, hiç tanımadığı tutum ve davranışlarla karşılaşır. Bunlar karşısında önce bocalar, ancak zamanla farkında olmadığı bireysel özelliklerini birer birer keşfeder. Gerektiğinde yalan söyler, kü-für eder, şiddete başvurur. Böylece söz konusu çevre ve kişiler içinde kendini korumayı öğrenir, hatta bir anlamda onlara ve oraya uyum sağlar. Hapishane ortamı onun zaaflarını yenmesinde de önemli bir mekân konumundadır. Büyük bir sevgi ve sadakatle bağlı olduğu eşi Nermin'den bu süreç içinde vazgeçer. Bütün bunlar onun için zorlu sınavlardır ve Kâmil Bey bu sınavları başarıyla atlatarak bireyleşme sürecini tamamlar. Bu sürecin sonundaki ödüller ise bağımsız bir vatan, onurlu bir baba olarak karşısına çıkmayı hayal ettiği kızı Ayşe, eşi Nermin'den aldığı intikam ve her şeyin ötesinde bilinci ve bilinçdışı uyumlu hâle gelmiş bir Kâmil Bey'dir.

Kaynakça

Asutay, Hikmet, “Oluşum Romanı Geleneği İle Günümüzdeki İzleri Üzerine”, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, vol. 4, 2/2012. <http://www.dieweltderturken.org/index.php/ZfWT/article/viewFile/366/asutay>

Aytaç, Gürsel, *Edebiyat Yazıları I*, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1999.

Campbell, Joseph, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2000.

Cevizci, Ahmet, “Kolektif Bilinçaltı”, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, Paradigma Yayınları, 2005.

Dökmen, Üstün, “*Pinokyo*’nun Arketipler ve Ana Baba Çocuk İlişkileri Açısından İncelenmesi”, *Ankara Üni. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, cilt 16, sayı 2, Ankara, 1983. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/514/6416.pdf>

Eşitgin, Dinçer, “Büyüme Romanı (Bildungsroman) Kavramı Etrafında Aşk-ı Memnu ve Roman Kişisi Nihal”, *Milli Eğitim Dergisi*, sayı 162, Bahar 2004. http://dhgm.meb.gov.tr/yayimler/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/162/esitgin.htm

Fordham, Frieda, *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*, İstanbul, Say Yayınları, 2011.

Foster, E. M., *Roman Sanatı*, İstanbul, Adam Yayınları, 1985.

Gökeri, A. İpek, “Arketiplere Dayanan Yeni Bir İnceleme Yönteminin Tanıtılarak İngiliz ve Türk Edebiyatında Bazı Romans ve Epik Niteliğinde Yapıtlara Uygulanması”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Ankara, 1979.

Jung, C. G., *Dört Arketip*, İstanbul, Metis Yayınları, 2013.

Narlı, Mehmet, “Biyografi ve Roman: Kemal Tahir’in Hapishane Romanları, Hapishane İnsanları ve Argosu”, *Kemal Tahir 100 Yaşında*, ed. Ertan Eğribel, M. Fatih Andı, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2010.

Sambur, Bilal, *Bireyselleşme Yolu Jung’un Psikoloji Teorisi*, Ankara, Elis Yayınları, 2005.

Stevens, Anthony, *Jung*, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 1999.

Moran, Berna, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.

Tahir, Kemal, *Esir Şehrin İnsanları*, İstanbul, İthaki Yayınları, 2012.

_____, *Esir Şehrin Mahpusu*, İstanbul, İthaki Yayınları, 2013.

_____, *Yol Ayrımı*, İthaki Yayınları, 2012.

Tökel, Dursun Ali, “Bir Bildungsroman Olarak Leylâ vü Mecnun Mesnevî-

si", *Dergâh*, sayı 104, Ekim 1998.

Yalçın, Alemdar, *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2005.

Yıldız, Alpay Doğan, "Bir Eğitim Kitabı Olarak Reşat Nuri'nin Çalığışu Romanı", *Yedi İklim*, sayı 95, Şubat 1998.